

Takomläggning på Järnboden (Tackjärnsmagasinet), Trehörnings masugn

– Lerbäcks socken, Askersunds kommun, Örebro län

2011:04

Charlotta Hagberg

Charlotta Hagberg, byggnadsantikvarie

Kulturmiljöcentrum

Norra Strandgatan 3

652 24 Karlstad

Tel: 076 - 947 01 26

E-post: info@kulturmiljocentrum.se

Hemsida: www.kulturmiljocentrum.se

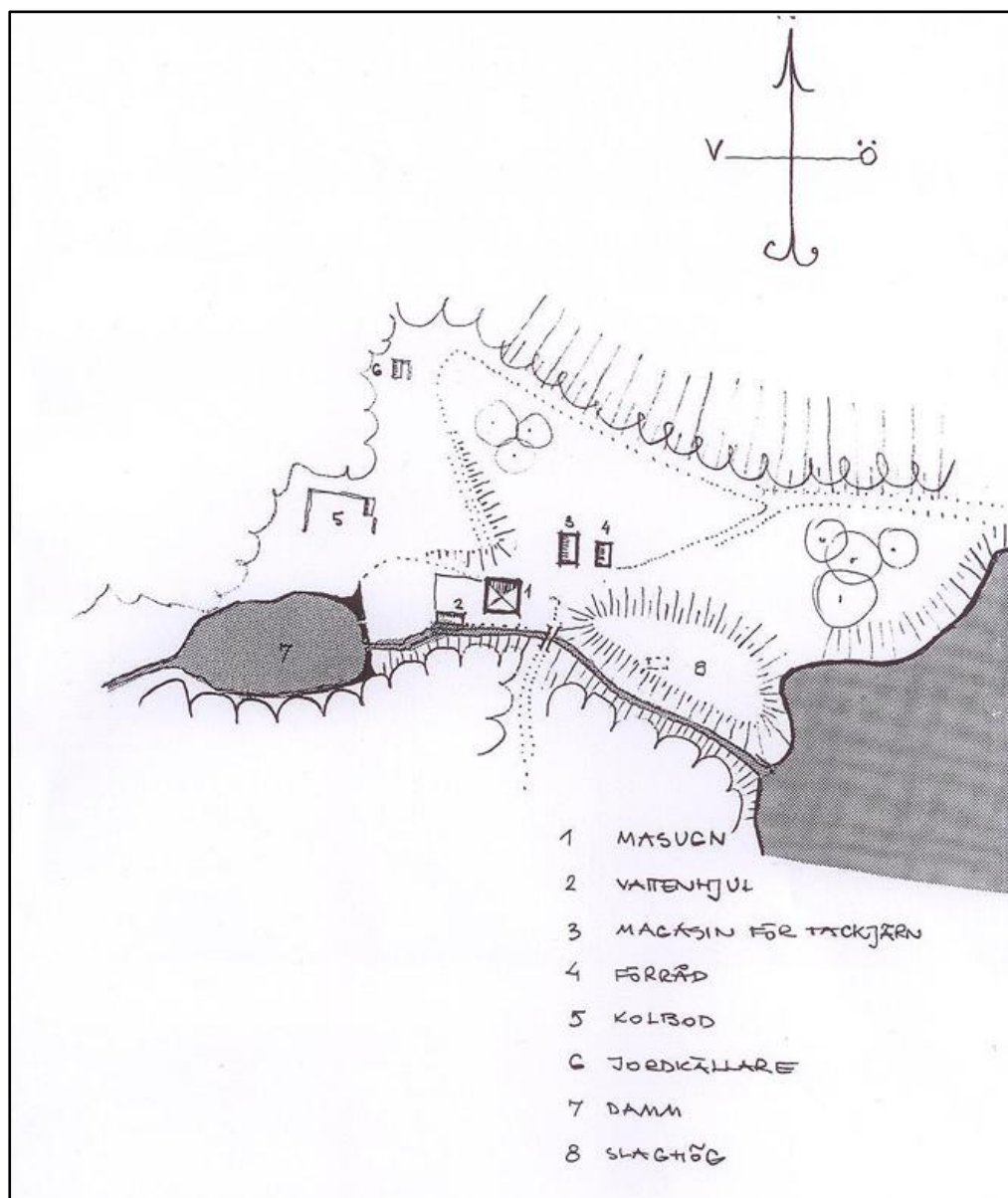
© 2011 Kulturmiljöcentrum

Innehållsförteckning

Beskrivning	4
Historik	5
Kulturhistorisk status	6
Skadebild	6
Arbetsbeskrivning	6
Åtgärder	7
Västra takfallet	7
Östra takfallet	8
Utförda arbeten	9
Västra takfallet	9
Östra takfallet	10
Efter åtgärd	11
Västra takfallet	11
Östra takfallet	12
Övrigt	13
Tegel	13
Brädtak	13
Tjärning	13
Eventuella avvikelser från Länsstyrelsens beslut	14
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Beskrivning

Trehörnings masugn, belägen ca 1 km sydväst om Mariedamm, är den enda bevarade mulltimmermasugnen i Örebro län. Den ligger i en sluttning invid ett fall i Kamrabäcken. Ovan fallet anlades en mindre hålldamm för att man skulle kunna utnyttja bäcken för blästerdriften. Vid bäcken, väster om masugnen, finns ett hjulhus med ett vattenhjul. På hyttbacken står två förrådsbyggnader av slaggsten varav den ena är järnboden. Se situationsplan nedan.

Situationsskiss utförd av Riksantikvarieämbetet. Örebro läns museums arkiv.

Historik

Trehörnings masugn anlades av bergsmän 1636 men köptes 1648 av Louis De Geer som drev den under Godegårds bruk. I masugnen tillverkades tackjärn som sedan fraktades till Godegårds bruk för att bearbetas till stångjärn. I närheten av Trehörnings masugn låg en annan hytta, Dammens hytta. Dammen drevs av bönderna i Dammen (senare Mariedamm) medans Trehörnings masugn var frälseägd. Brukarna av de olika hyttorna låg ständigt i konflikt med varandra om resurserna, skogen och vattenkraften.

På denna bild syns järnboden och hyttan. Fotograf B. Hakelien, ca 1900. Örebro läns museums arkiv.

Precis som andra hyttor byggdes Trehörnings masugn om kontinuerligt. 1758 ersattes den äldre masugnen med en nyare masugn där nederdelen var byggd av sten. 1781 genomfördes en större omfattande reparation och Trehörnings masugn blev då den största och mest moderna masugnen inom Lerbäckers bergslag. Under 1800-talet gjordes mindre ombyggnader. Anläggningen tillhörde Godegårds bruk fram till 1888 då den köptes av bröderna Gustaf och Ivan Svensson som kort därefter sålde masugnen till Skyllbergs bruk.

Trehörnings masugn blåstes för sista gången 1889. Därefter stod den övergiven och förföll. Hyttan uppmärksammades i början av 1920-talet då man inför Göteborgsutställningen 1923 lät bygga en mycket detaljrik modell av masugnen. 1932 bekostade Skyllbergs bruk en renovering av masugnen som genomfördes av Lerbäckers hembygdsförening. På slutet av 1960-talet och 1990-talet genomfördes omfattande restaureringar på masugnen och dess närliggande byggnader. Bland annat har det stora vattenhjulet nytillverkats och går att driva. 2004 uppfördes en ny toalettbyggnad på området anpassad för rörelsehindrade.

Kulturhistorisk status

1993 skyddades hyttan som statligt byggnadsminne. 2005 övergick anläggningen till att bli byggnadsminne enligt 3 kap Kulturminneslagen. Den ägs idag av Sveaskog AB och brukas musealt och som besöksmål av Mariedamms samhällsråd.

Järnboden samt förrådet. Fotograf A. Lapukins, 1945. Örebro läns museums arkiv.

Skadebild

I bidragsansökan har fastighetsägaren beskrivit att omläggning av taket bör utföras samt att rötskada ska åtgärdas.

Arbetsbeskrivning

I Länsstyrelsens beslut, Länsstyrelsens dnr 434-4844-2011, har bidrag beviljats för;

Takomläggning med ny papp och läkt.

Återläggning av befintliga takpannor, komplettering med återanvända pannor.

Sanering av svampangrepp.

Reparation av undertakskonstruktion.

I de antikvariska anvisningarna från antikvarisk medverkande står följande;

Eventuell mögeltillväxt på takbjälkar borstas bort och saneras med hjälp av Boracol.

Takpannor plockas ned med försiktighet.

Om undertaket har skador ska detta lagas i med likadant material och med samma mått som befintligt.

Ny takpapp och läkt läggs ovanpå undertaket. De äldre takpannorna läggs åter på taket och trasiga pannor kompletteras med äldre lertegelpannor i samma mått som befintliga.

Åtgärder

Båda takfallen behövde läggas om då takpannor lossnat och gått sönder. Man befarade även att undertaket hade skador.

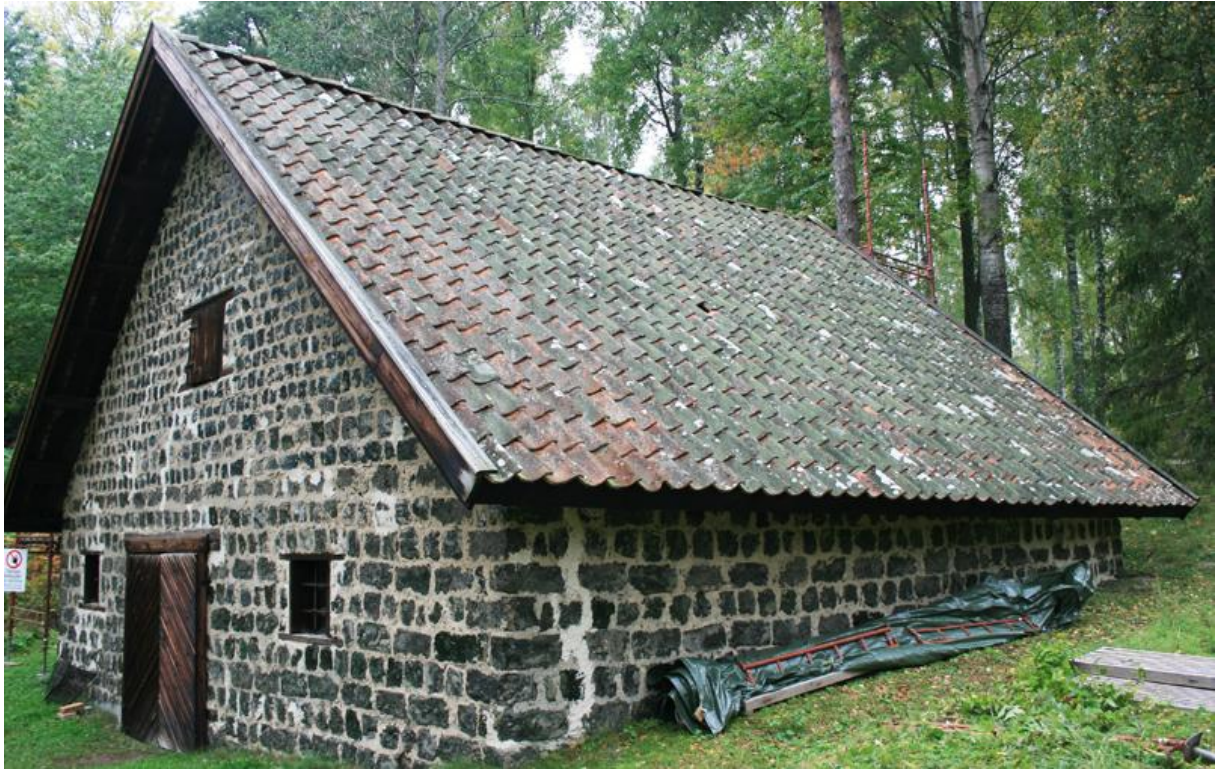
Västra takfallet

På det västra takfallet hade många takpannor rubbats ur sitt läge samt flera var trasiga. Vid uppstartsmötet upptäcktes det att ströläkten under takpannorna endast var 10 mm tjock och rutten. Ströläkten bör vara runt 20-22 mm tjock för att löv och vatten ska kunna rinna undan och inte fastna på bärläkten.

Östra takfallet

På det västra takfallet fanns flera trasiga takpannor. Här låg dock pannorna bättre på plats än på det västra takfallet. Dock var ströläkten även här för tunn.

Utförda arbeten

Västra takfallet

När hantverkarna plockat ned alla lertegelpannor försiktigt, rivit bort läkt och trasig papp, upptäcktes det att det fanns flera vattenskadade på undertaket. Vatten hade kommit in under pappen och där stannat kvar. Virket på de skadade partierna togs bort.

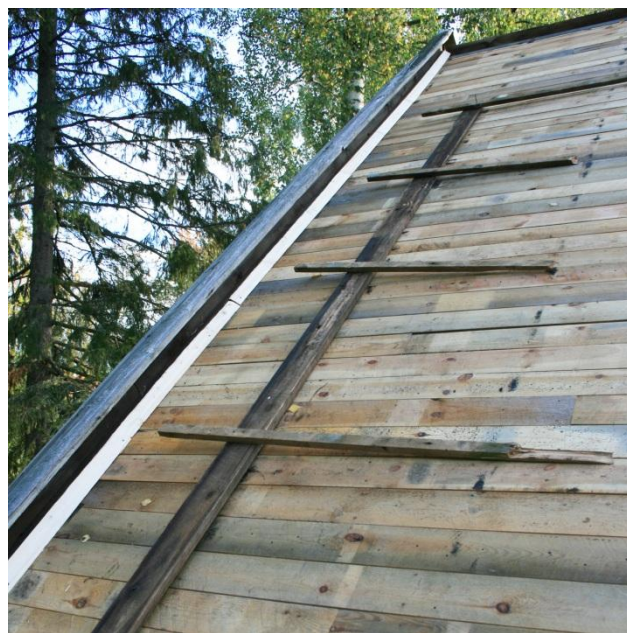
När virket togs bort upptäcktes det att under undertaket fanns äldre brädor kvar från ett troligt originaltak, ett s.k. bräddtak. Detta kunde konstateras genom att brädorna hade två hyvlade vattenspår, s.k. vattbrädor. Vissa av dessa vattbrädor var också skadade av vattnet som legat under pappen. Det bestämdes att så få som möjligt av vattbrädorna skulle bytas ut då de förmodligen kommer från originaltaket.

De vattenskadade partierna lagades i med virke med ungefärlig samma dimension som det tidigare virket. Ny papp lades på hela takfallet och ny tjockare läkt monterades.

Trekantslister spikades fast på taket längst ut mot vindskivorna och pappen lades ovanpå och ut mot vindskivorna. Detta för att vattnen inte ska kunna rinna från vindskivorna och ner på ändträt på undertaket. Sker detta finns stor risk för att fuktskador uppstår.

De äldre enkupiga takpannorna lades tillbaka på taket och kompletterades med återanvända enkupiga strängpressade pannor.

Östra takfallet

Det östra takfallet var i bättre skick än det västra. Efter att takpannor plockats bort och läkt rivits bort lades en ny takpapp ovanpå den äldre takpappen. Ny tjockare läkt monterades. Trekantslister spikades fast på taket längst ut mot vindskivorna precis som på det västra takfallet.

De äldre enkupiga takpannorna lades tillbaka på taket och kompletterades med återanvända enkupiga strängpressade pannor.

Även här fanns vattbrädor från ett brädtak under undertaket.

Efter åtgärd

Västra takfallet

Vid slutbesiktningen var taket nästan klart. På det västra takfallet fattades den nedre raden av takpannor samt fotbrädan. Efter slutbesiktningen återmonterades den tidigare fotbrädan. Notera att de "nyare" takpannorna inte har samma patina som de äldre takpannorna. De nyare takpannorna kommer dock att smälta in bättre om något år då de blivit utsatta för väder och vind.

Under taksprånget syns lagningarna från det rötskadade undertaket då det nya virket är mycket ljusare.

Östra takfallet

Vid slutbesiktningen höll hantverkarna på att lägga takpannor på de sista kvadratmetrarna på det östra takfallet. Även på denna sida saknades fotbrädan, men den tidigare fotbrädan monterades efter slutbesiktningen.

Övrigt

Tegel

På taket fanns innan takomläggningen endast handpressade enkupiga tegelpannor. Takpannorna har flera olika stämplat, bl.a. ST, H, HC. Troligtvis kommer pannorna från äldre tegelbruk som funnits i närheten.

Som kompletteringspannor användes strängpressade enkupiga tegelpannor som fanns att tillgå på platsen.

Brädtak

Som beskrivits tidigare så fann man rester från ett s.k. brädtak under undertaket. Detta brädtak är med stor sannolikhet ett originaltak. Brädorna, s.k. vattbrädor, har två hyvlade vattspår. Ett brädtak kan ha lagts både som ett undertak eller som enbart ett yttertak. Ett brädtak består av bräder som ligger som en lockpanel. De undre bräderna, som delvis finns kvar, har hyvlade spår som gör att vattnet släpper ifrån och rinner ut.

Om brädtaket lades som ett undertak så lades spån ovanpå. Med stor sannolikhet har det funnits spån på detta tak då man på byggnaden bredvid fortfarande kan se spår av ett brädtak med spån på. Ovanpå spånen ligger idag ett tegeltak.

Tjärning

Vindskivor och fotbrädor måste tjäras till våren/sommaren med trätjära. Virket måste vara torrt och får ej vara blött annars har tjäran inte någon effekt och kan inte tränga in i träet. Även taksprånget vid det västra takfallet bör tjäras då lagningarna på undertaket är mycket synliga. Om dessa lagningar tjäras kommer de att smälta in med det äldre undertaket.

Eventuella avvikelser från Länsstyrelsens beslut, dnr 434-4844-2011

Enligt Länsstyrelsens villkor och beslut skulle arbetet utföras i överrensstämmelse med anvisningar som lämnas av antikvarisk medverkande. Alla eventuella ändringar av materialval, utförande m m skulle godkännas av Länsstyrelsen.

Arbetet har i stort sett utförts i överrensstämmelse med de anvisningar som lämnats av antikvarisk medverkande. I anvisningarna stod det att eventuell mögeltillväxt på takbjälkar skulle borstas bort och saneras med hjälp av Boracol. Då det inte fanns någon mögeltillväxt behövde detta inte utföras. I anvisningarna stod det även att trasiga takpannor skulle kompletteras med äldre lertegelpannor i samma mått som befintliga. Pannorna som man kompletterade med hade samma mått som befintliga dock var de strängpressade istället för handslagna.

Tekniska och administrativa uppgifter

Objekt: Järnboden, Trehörnings masugn, Lerbäcks socken, Askersunds kommun, Närke, Örebro län

Fastighetsägare/byggherre: Sveaskog AB

Entreprenör: Bygg & Hantverk i Karlskoga. Arbetsledare Daniel Eriksson.

Antikvarisk expert: Charlotta Hagberg, Kulturmiljöcentrum

Utförandeperiod: September – Oktober 2011

Slutbesiktning: 2011-10-11

Bidrag: Det totala bidraget för åtgärderna har uppgått till max 30 000 kronor, motsvarande högst 50 % av den kulturhistoriskt motiverande kostnaden. Bidrag har även beviljats för antikvarisk medverkan, max 19 890 kr.

Länsstyrelsens dnr: 434-4844-2011

Fotografier: Fotograf, Charlotta Hagberg Kulturmiljöcentrum. Bilderna sparas digitalt hos Kulturmiljöcentrum. Samtliga bilder levereras även digitalt till Länsstyrelsen i Örebro län. Ska bilderna användas av Länsstyrelsen ska fotografens namn och företag anges i bildtexten. Bilder på sid 5-6 hämtade från Örebro läns museums arkiv.

Norra Strandgatan 3
652 24 Karlstad
Tel: 076-947 01 26
E-post: info@kulturmiljocentrum.se